

Pécseli Király Imre, Bevezetés a retorikába két könyvben

Anyanyelvpolók Szövetsége – Trezor Kiadó, Budapest, 2017. 267 lap

Bár könyvének ajánlásában égi és földi, egész pontosan komáromi mecénásainak érdemeit felnagyítandó rendkívül szerényen szól munkájáról („babérfa oltógacskája”, „csekély és kicsiny kis ajándék”, „zsenge hajtásom”), a PÉCSELI KIRÁLY IMRE által írt Bevezetés a retorikába két könyvben kiemelt fontosságú a magyar retorika- s kultúrtörténetben.

Az 1612-ben latin nyelven kiadott könyv ugyanis az első átfogó elméleti mű a retorika tárgy körében, sőt ezt követően az egész évszázad folyamán rajta kívül csak egyetlen retorika jelent meg, Buzinkai Mihályé. Az 1970-es évek óta az addig csak költőként számon tartott PÉCSELI irodalomelméleti-retorikai munkásságát is méltatják a kutatások, ezen művének teljes értékelése és fordítása azonban mostanáig váratott magára. A fordítónak, CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSÁNAK a retorika (és PÉCSELI) felé fordulása azon szerencsés körülménynek köszönhető, hogy a magyarra áültethető fontosabb grammatikák „elfogytak”, megjelentek a Magyar Nyelvtudományi Társaság sorozatában (MNYTK.).

A Bevezetés a retorikába két könyvben egyes részeinek Mikó Gyula általi (mintegy 70 oldalt kitevő) fordítása már megjelent az Imre Mihály szerkesztette Retorikák a reformáció korából című, 2003-as kötetben. A Mikó-féle változathoz hasonlóan az irodalmi idézetek meglévő műfordításai szerepelnek az új – immáron teljes – fordításban is, de ahol a retorikai cél megkívánta (elsősorban a trópusokra, alakzatokra hozott példák esetében), újrafordításra volt szükség. Ezt és a magyar nyelven még soha meg nem szólaltatott versek átültetését Constantinovits Milán András végezte el.

A teljes fordítás nem a komáromi diákság számára megírt 1612-es első kiadás alapján készült, hanem az 1639-es harmadik kiadás szolgált alapul a fordítóknak. Ez utóbbit PÉCSELI már nem kizárólag a komáromi diákság, hanem az egész nemzet számára írta, amely gesztust a könyv és a szerző méltatói nemzettudatunk kialakulása szempontjából nagy jelentőségűnek tartják. (Csak a teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy második kiadásról nem tudunk.)

PÉCSELI művének ajánlásában egyszerre érvényesül a mélyen hívő protestáns alázata és a rendkívüli műveltséggel bíró humanista büszkesége, ennek tükrében két szövegrészt érdemes kiemelni. Egyrészt a szerző megemlíti, mintegy munkája színvonalának mentségeként, hogy azt tanulmányai „sűrűbb elfoglaltsága közben”, töredék óráiban állította össze, ahogy majd pár évtizeddel később a barokk költő és hadvezér Zrínyi tetszi eposza olvasónak címzett bevezetőjében. Illetve PÉCSELI reflektál könyvének terjedelmére is, amely „a vártnál vékonyabb”. De ahogy a teljes fordítás ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA által írt utószava is figyelmeztet, a 16. századi protestáns tankönyvek alapvetően gyakorlatcentrikusak voltak, ezért viszonylag rövidek, ezt erősíti PÉCSELI esetében az a tény, hogy kifejezetten kezdők számára készítette el a Bevezetést, és mivel kerüli a hosszabb elméleti fejtegetéseket, a könyve „vékony”.

Ez a terjedelemre vonatkozó megállapítás azonban relatív, hiszen az Anyanyelvpolók Szövetsége és a Trezor Kiadó által megjelentetett könyvből 231 oldal PÉCSELI keze munkája, ehhez járul még a közel 25 oldalas utószó, a trópusok és figurák figyelemre méltó függelékével, valamint egy irodalomjegyzék.

Az általános bevezetés előtti oldalakról ki kell emelnünk még egy megjegyzést, amely PÉCSELI ciceróniánus voltára világít rá. Magyarország tanuló ifjúságához intézett szavai így hangzanak: „Kis csatornácskákat ástam, melyeken át Cicero forrásának vizét [...] vezetem át a komáromi szemináriumba. [...] ha ezeket tartjátok mindig szem előtt tanulmányotok pályáját bejárva, akkor Cicerónak, az igazi ékészülés igaz atyjának, aki felé köztudottan törekednetek kell, a tanításától sosem tévedtek el.”

Mi sem bizonyítja jobban Pécseli Király Imre műveltségét és nyitottságát, hogy ciceróniánus volta ellenére nagy valószínűséggel még Ramus, a retorikatörténet egyik legmegosztóbb alakja is hatással volt rá (például a trópusok felosztásának, sorrendiségének tekintetében), illetve a klasszikusokon kívül (Arisztotelész, Cicero, Quintilianus többek között) az egyházatyáktól is idéz, mint például Szent Ágostontól. Leginkább azonban a *Rhetorica ad Herennium* szerzőjére hivatkozik és támaszkodik, akit sokáig – még Pécseli idejében is – Ciceróval azonosítottak.

Legfőképpen a módszer az, amelyben tetten érhető a két könyv kapcsolata. PÉCSELI e tekintetben ugyanazt a receptet követi, amely a *Rhetorica ad Herennium*ot népszerűvé tette: a fejezetek elején található rövid, precíz meghatározásokat egy-két példával világítja meg, a kifejtések után összefoglalja a szabályokat, majd gyakorlati tanácsokat ad „megjegyzések” címszó alatt. (Csak egy példa, hogy mennyire szemléletes a szerző: az elrendezésnél felhívja a figyelmet, hogy „a bizonyításra felhozott érvekkel ne mindig ugyanazt a nótát húzzuk, mint a gyakorlatlan citerás, aki csak egy húron tud játszani”). Az elmélet illusztrálására felhozott mintabeszédek nagyon fontos részét képezik a tanításnak. Mindezek rávilágítanak arra a hagyományra, amelynek keretében Pécseli megszerezte sokrétű tudását, másrészt az ő magas szintű, gyakorlatias képzettségét is mutatják.

A Bevezetés szerkezete is a klasszikus példák nyomán jár, hiszen nagyobb hangsúlyt helyez az inventióra és az elocutióra. A dispositiót az első könyv végén tárgyalja röviden, a memóriát és a pronuntiatiót elhagyja. (Gondoljunk bele, milyen aránytalanság jellemzi PÉCSELI művét: az eredeti latin szövegben az inventio 162, a dispositio 7, az elocutio 107 oldal.) Az elhagyásnak két oka lehet, egyrészt általában az előadásmód annyira egyéni, hogy nem tanítható jól. Másrészt a nyomtatott szöveg előtérbe kerülésének hatására a szóbeliség az idő tájt némileg visszaszorulhatott, illetve a retorikák az írásművekre is vonatkoztak, ezért gyakori volt a korabeli munkákban, hogy a szónok feladatai közül az említettek kihagyták.

PÉCSELI műve, ahogy a címe is mutatja, két könyvből áll. Az első az inventiót bemutató részt az ügyekkel és az azokhoz kapcsolódó beszédformákkal kezdi, itt is és ezt követően a beszéd szerkezeténél (hatos felosztás) is a *Rhetorica ad Herennium* szerint halad, a részek közül a bevezetést tárgyalva a legrészletesebben.

Ezután a beszédformák közül a tanító az első, melyet a protestáns retorikák a három klasszikus beszédformára (törvényszéki, tanácsadó, bemutató) mellé Melanchton nyomán felvettek negyediknek. Ezt a prédikátorok tanító szándéka indokolta, de a későbbi retorikák visszatérnek Arisztotelész hármass felosztásához, a tanító beszédeket a tanácsadókon belül tárgyalva. Ennél a résznél kiemelt fontosságúak a már említett mintabeszédek. (Emeljük ki külön a Cicero követését javasoló tanácsadó mintabeszédet.)

Mivel kezdőknek szánja könyvét PÉCSELI, méghozzá gyakorlati jelleggel, az érvforrásokat taglaló rész elég vázlatos, bár a beszédformáknál és az alakzatoknál is ír róluk. Az első könyv első része az érzelmek bemutatásával fejeződik be, majd a második részben a dispositio tárgyalatik, elég röviden.

A második könyv az elocutiót veszi témául. Az első bekezdésben PÉCSELI KIRÁLY IMRE megjegyzi, hogy a stílus tartozik legszorosabban a retorika mesterségéhez, szemben a feltalálással és elrendezéssel, mely más mesterségekkel is közös. A későbbiekben az érvforrásokat, az érvelést összekapcsolja a stílussal, jól megvilágítva a különbséget az akkori és a 19. századbeli, a retorikát a stilisztikától különválasztó felfogás között. Majd a Herenniusnak ajánlott retorika nyomán beszél a stíluerényekről, a herenniusi *dignitas* fogalmát is használva, továbbá a compositióról, kiemelve a szórendet és a körmondatot.

A második könyv harmadik fejezetében érhető tetten a már említett ramusi hatás, hiszen a szóbeli trópusok részletezése a metonímiával kezdődik, és PÉCSELI végigveszi a négy alaptrópus (metonímia, szinekdoché, metafora, irónia). Az elsődleges és másodlagos trópusok után a szó- és gondolatalakzatok következnek. A terminológiával kapcsolatban megjegyzendő, hogy a kötet készítői, CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA, ADAMIK TAMÁS és ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA törekedtek a pontos és következetes szóhasználatra, az irányadó munkájukban a Retorikai lexikon volt. A retorikai terminusok, azon belül is elsősorban a trópusok és figurák problematikusságát, a klasszikusok óta jelenlévő elágazódásokat, keveredéseket, következetlenségeket (melyeket csak fokoztak például a liège-i csoport tagjai) jól mutatja a szóalakzatok között elsőként tárgyalt 12 fajtája az ismétlésnek. Hosszas számolgatás után sem sikerül egyértelműen beazonosítani és elkülöníteni, hogy melyik tizenkettőre gondolt PÉCSELI, és maga az ismétlés fogalma gyűjtő kategória, vagy ugyanúgy szóalakzat, mint az anafora, az epifora és a többi.

A gondolatalakzatok második csoportja érvforrások szerint van csoportosítva, sokkal kimunkáltabban. Az érvforrások rendszere itt sokkal jobban kirajzolódik, mint a korábbi fejezetben, mely kifejezetten ezeket tárgyalja. Ez leginkább az akkoriban még jelenlévő tudásra világít rá, mely szerint az emberi gondolkodás és a trópusok, figurák szoros összefüggést mutatnak.

Végül a második könyv 19. fejezete a stílusnemeket mutatja be („a három beszédem”: egyszerű, fennkölt, közepes), a kötet záró gondolatainak tükrében a retorikát és ezt a munkát is befolyásoló isteni hatalom és gondviselés számszimbolikájának tudatos megidézésével.

PÉCSELI KIRÁLY IMRE 1612-es, illetve 1639-es kiadványának legfőbb forrásai között elsősorban a *Rhetorica ad Herenniumot* említettük meg. Minden módszerbeli, strukturális és tartalmi, terminológiai azonosság mellett fontos közös vonása a Herenniusnak és a magyarországi diákságnak ajánlott retorikának, hogy mindkettő hosszú ideig szolgált tankönyvként, természetesen az előbbinek majd kétezer éves sikertörténeténél PÉCSELI könyve szerényebb eredménnyel büszkélkedhet, de tény, hogy még a 18. században is használatban volt.

A 2017-es, immáron teljes fordítás törekedett arra, hogy méltó legyen az eredeti mű retorika- és magyarságtörténeti jelentőségéhez. Ez megmutatkozik a több mint négyszáz éves tankönyvi szöveg fordításának minőségében, a le- vagy újrarendezett példák, irodalmi idézetek tartalmi és formai jegyeiben, a gazdag, informatív lapalji jegyzetapparátusban, a részletes, jól felépített utószóban, a trópusok és alakzatok közötti eligazodást segítő függelékben, a körültekintően megválogatott irodalomjegyzékben.

Bár nem sikerült PÉCSELI oldaljegyzeteit technikailag megvalósítani, mint a Mikóféle részfordításban, a lábjegyzetekben külön jelzéssel mindent megtalálunk. A borító ékítésére választott kép pedig – Antonius Julius Caesar fölött mondott beszéde, amely történelmi, irodalmi, retorikai és retorikatörténeti (I. KENNETH BURKE elemzését EDWARD CORBETT kötetében: CORBETT, EDWARD P. J. ed. 1969. *Rhetorical Analyses of Literary*

Works. University Press, Oxford) szempontból is kiemelkedő – nagyszerűen illeszkedik PÉCSELI KIRÁLY IMRE retorikai munkájának jelentőségéhez.

HUJBER SZABOLCS
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Beszédművelésünk fél évszázadáról

Wacha Imre, *A szöveg és hangzása – Cikkek, tanulmányok a beszédről*

Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 2017. 199 lap

Akik figyelemmel kísérik a magyar beszédművelés jelenkori történetét, meggyőződhetnek arról, hogy – főleg a Kazinczy-versenyeknek köszönhetően – a kezdeti követelménytől („Tisztán kell ejteni a beszédhangokat!”) messzebbre jutottunk. A felkészítő tanárok és a versenyzők is elfogadják ezt az alapelvet: a hangnak nemcsak szépen kell szólni, hanem értelmesen is, azaz a szövegegész teljes megértése alapján lehet értelmesen és hatásosan tolmácsolni egy-egy adott szöveg közlendőjét.

A megtett út egyes állomásairól és a tanulságok alakulásáról WACHA IMRE tanár úr igen érdekes könyvéből kapunk részletes tájékoztatást. Biztos vagyok abban, hogy jól ismerik őt itthon meg a határainkon túl azok a kollégák és tanítványaik, akik sokat tanultak eddig publikált írásaiból. Azt mégis ki kell emelnem így előljáróban is, hogy a szép és kifejező beszéd tanításának nyelvészeti és szakpedagógiai kérdéseivel – DEME LÁSZLÓ professzor mellett (első számú segítőként) – WACHA IMRE foglalkozott a legbehatóbban és legeredményesebben. Nem túlzás azt állítanom, hogy korunk beszédkutatásában és a beszédművelésben őket tekintjük mestereinknek.

A könyv megjelentetését az tette szükségessé, hogy a beszédvizsgálatokról szóló írásokat ma már nehéz fellelni, mert ezek részben folyóiratokban jelentek meg eléggé szétszórta, és a tanulmánykötetekhez sem könnyű hozzájutni. Az Előszóban ezt írja a szerző: „Ezek közül a régebbi, de ma is érvényes mondandót közlő cikkek közül hetet tartalmaz ez a kötet. Ezek a tanulmányok remélhetőleg segítséget nyújtanak ahhoz a munkához, amelynek célja az is, hogy tanítványaink tudatosan használják a mindnyájunkat megtartó anyanyelvünket.”

Az első fejezet címe: Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései (7–38). Ennek fő mondandója: „Túl kell lépni az artikuláláson a mondatfonetika felé”. Világos példákkal szemlélteti a szerző, hogy a helyes hangsúlyozás szorosabb kapcsolatban van a hanglejtéssel, a tempóváltás meg a szünetek alkalmazásával. Ezek részben a szöveg értelmezésének, tagolásának fontos eszközei, egyúttal zenei-ritmikai szerepük is van. A hangszínezet változásait ugyancsak mondatfonetikai eszköznek tekinthetjük. Jól lehet az említett mondat- és szövegfonetikai eszközök konkomitánsak, de ez csak alapállás, vagyis nem feltétlenül szükséges felhasználni az összes eszközt a mondatok értelmes felolvasásakor. Ha valakinek dallamosabb a beszéde, ennek önmagában is lehet tagoló-értelmező szerepe, vagyis ebben az esetben a tempóváltásnak csupán biztosító, másodlagos funkciója lesz. – Igen érdekes táblázattal szemlélteti a szerző az elhangzó beszéd szövegfonetikai elemeinek rendszerét és funkcióit (32–33). Tanulságos továbbá ebben a fejezetben az, hogy a spontán, kötetlen beszéd műfajainak (interpretatív beszéd, „fél-reproduktív beszéd”) meg-szólaltatáskor a beszélőnek az előadás szimultán, szinkron folyamatát kell érzékeltetnie.